

همراه با مقدمه‌ای یازده صفحه‌ای از مصحح،
تصحیح و چاپ شده است.

﴿ منابع ﴾

پنجاه سفرنامه حج قاجاری: به کوشش رسول
جعفریان، تهران، نشر علم، ۱۳۸۹ش.
ابراهیم احمدیان

حج نامه: سفرنامه حج نوشته علینقی متزوی

از سفرنامه‌های عهد پهلوی دوم (حک: ۱۳۲۰-۱۳۵۷ش.)، که حاوی اطلاعاتی از مکه و مدینه و وضعیت حج گزاری ایرانیان در سال ۱۳۹۳ق. ۱۳۵۲/ش. است. نویسنده در این سفرنامه به گونه مفصل مشاهدات خود را از اماکن و آثار مذهبی گزارش کرده و در برخی موارد، پیشینه تاریخی آن‌ها را با استناد به منابع معتبر تاریخ مکه و مدینه بازنموده است.

علینقی متزوی، پسر ارشد شیخ آقابزرگ تهرانی در سال ۱۳۰۰ خورشیدی در سامرای عراق متولد شد و در زمان جنگ جهانی دوم به تهران آمد. تحصیلات حوزوی را در سامرا و نجف به پایان برد. در نجف به پدر در تدوین کتاب الذریعه الی تصانیف الشیعه از مهم‌ترین آثار کتاب شناختی شیعه، یاری

شهر را تلف کرده است (ص ۱۰۷)، از ارزش تاریخی برخوردار است. شمار حجاج، ۸۵۰/۰۰۰ نفر بوده است. (ص ۹۹) همراهان سلیم خان نیز به وبا دچار گشته و بیش از سی نفر از حجاج گرد، از جمله دایی اش، گنجعلی بیک، در گذشته‌اند. (ص ۱۰۶-۱۰۷) او شعری در رثای دایی خویش سروده که در سفرنامه آورده است:

بعد طوف یشرب و بطحا و با بیت العتیق
گنجعلی بیک در معلی گشت با غلمان رفیق

(ص ۱۰۸-۱۰۹)

معرفی مسجدالحرام با ذکر تاریخچه‌ای از آن از آغاز خلقت آدم چند صفحه‌ای از سفرنامه را در برگرفته است. (ص ۱۱۲-۱۱۸) به احتمال، این اطلاعات پس از بازگشت با استفاده از منابع مکتوب تاریخ مکه بر سفرنامه افزوده شده هر چند برخی اطلاعات آن نادرست است از جمله تاریخ برخی بازسازی‌های مسجدالحرام در دوره عباسی.

(نک: ص ۱۱۶-۱۱۷)

این سفرنامه بر اساس نسخه‌ای خطی موجود در کتابخانه آیت الله گلپایگانی به شماره ۴۱۳۲۶ به کوشش رسول جعفریان در مجموعه پنجاه سفرنامه حج قاجاری^۱، نشر علم تهران، سال ۱۳۸۹ش. و در ۱۱۷ صفحه وزیری

^۱ ج ع ص ۱۳۸-۹

او از سال ۱۳۸۴ ش. پس از درگذشت همسرش به بیماری آلزایمر مبتلا شد و ۲۷ مهرماه ۱۳۸۹ ش. در ۸۹ سالگی، در تهران درگذشت.^۱ آثار پر شماری در تألیف، ترجمه تصحیح نسخه های خطی و به ویژه کتاب شناسی و نسخه شناسی، از منزوی بر جای مانده است.^۲

سفر حج منزوی از کشور سوریه آغاز شده و با گذر از اردن به حجاز رسیده است. کاروان او بعد از طی ۶۰۰ کیلومتر به مدینه رسیده است. منزوی پس از زیارت مدینه برای ادائی مناسک به مکه و سپس به جده رفته است. او برخی منازل و مناطق میان راه دمشق تا مدینه را معرفی کرده است. (ص ۲۹-۳۰)

منزوی در مدینه، برای آشنازی بیشتر با نخاوله (طایفه شیعه ساکن مدینه)، خانه ای در محله آنان، در جنوب شرقی مدینه، اجاره کرده است. بنا بر گزارش او، نخاوله از جانب حکومت سعودی تحت فشار بوده اند. دولت در تهیه امکانات تعلیم و تربیت نخاوله، تبعیض روا می داشته؛ با این حال، به لحاظ فرهنگی از نجدی های حاکم پیش بوده اند. گفت و گوی منزوی با شیخ نخاوله در حسینیه نخاوله،

رسانید و پس از او نیز سال ها با همکاری برادرش احمد، به آماده سازی و چاپ چند جلد از این اثر همت گماشت. او موفق به تحصیل و اخذ مدرک در چند رشته دانشگاهی شد؛ از جمله در سال ۱۳۲۶ ش. لیسانس معقول و منقول، و در سال ۱۳۲۹ ش. دانشسرای عالی و در سال ۱۳۳۰ ش. لیسانس حقوق قضایی از دانشگاه تهران و در سال ۱۳۳۷ ش. موفق به درجه دکتری در رشته الهیات شد و در سال ۱۳۵۱ ش. دکترای فلسفه را در دانشگاه سن ژزف بیروت نیز گرفت.

منزوی سال ها به تدریس در دیرستان و دانشگاه پرداخت و از ۱۳۲۷ ش. به همکاری با علی اکبر دهخدا و سپس با جانشین وی، محمد معین مشغول گشت. آخرین سمت او، تا قبل از مهاجرت در سال ۱۳۴۵ ش. تدریس در دوره فوق لیسانس دانشکده ادبیات دانشگاه تهران بود.

منزوی در دوران نهضت ملی شدن نفت، با حزب توده همکاری کرد. پس از کودتای ۲۸ مرداد، دو بار به زندان افتاد. سرانجام در پی مزاحمت های ساواک در شهریور سال ۱۳۴۵ ش. ایران را ترک کرد و به عراق و لبنان رفت و سال ۱۳۵۴ ش. به تهران باز گشت. از آخرین خدمات وی، همکاری با دائرة المعارف بزرگ اسلامی در کنار برادرش، احمد منزوی است.

1. www. monzavi. net/texte/ale_bio. pdf; www. monzavi. net/ali. htm

2. www. monzavi. net/ali. htm

بسیاری از آثار فرهنگی و مذهبی حجاز از میان رفت و از جمله موزه مذهبی شیعه بقیع، همراه با محتوای آن، در ۱۹۲۵م. با خاک یکسان گردید. (ص ۶۸-۶۶)

گزارش منزوی از مساجد مدینه نیز همراه با نگاه تحلیلی خاص است. به گفته او یک چهارم مدینه از مسجدها تشکیل شده است؛ ولی مساجد مدینه عربی تر از مساجد مکه، یعنی از هنر و تزیین تهی ترنده؛ زیرا مدینه کمتر از مکه ملل گوناگون را به خود جذب کرده و در نتیجه عقب افتادگی عربی در آن نمودارتر است. (ص ۳۱-۷۰)

منزوی به مناسبت گزارش زیارت مدینه، به سهم ایرانیان در بازسازی و نوسازی اماکن مذهبی، از جمله مسجدالنبی پرداخته و گاه به منابع تاریخی در این باره استناد کرده است. او از این که برخی کشورهای عربی، از جمله عربستان، کوشیده‌اند آثار ایرانیان را در اماکن مذهبی و تاریخی بزرگی بروز دهند و نامی از ایرانیانی، مانند رضی‌الدین بوسعید ورامیانی و پسرش حسین و محمد بن علی، وزیر اتابکان سلجوقی موصل، معروف به جمال جواد (م. ۵۵۹ق.)، که خدمات عمرانی چشمگیری بدین اماکن ارائه کرده‌اند، باقی نگذارند، گلایه کرده است. (ص ۶۴)

منزوی، حج را فرستی مغتمم برای جوامع

حاکی از محدودیت‌های حکومت در اظهار تشیع در مدینه است. در سفرنامه، تحلیل‌های درباره وضعیت فرهنگی و نژادی نخاوله ارائه و از برخی خاورشناسان نقل شده که نخاوله، در برخی عقاید و عادات، به فارس‌ها می‌مانند. چهره آنان بیشتر شبیه ایرانیان عرب شده خلیج فارس است تا نجدی‌های حاکم.

منزوی از پسر عمه‌اش، سید محمد تقی طالقانی آل احمد، برادر جلال آل احمد که نماینده آیات عظام سید ابوالحسن اصفهانی و آیت‌الله بروجردی در مدینه بوده^۱ (← آل احمد طالقانی، سید محمد تقی) و حسینیه‌ای که او بنیان نهاده، گزارشی آورده است. به گفته او، حسینیه را پس از مرگ آل احمد، سید محمد لواسانی تکمیل کرد؛ اما وهابیان، ساختمان را توقيف و در آن را به شکلی زننده مسدود کردند و هنوز به همان شکل، در سوی شرقی خیابان نخاوله، به چشم می‌خورد. (ص ۶۶)

بخشی از گزارش مفصل سفرنامه درباره بقیع به تاریخ سیاسی عربستان و روی کار آمدن حکومت آل سعود^{*} و علل اهمیت بقیع پرداخته است. بقیع همانند مشهد، قم، ری، نجف و کربلا موزه‌ای با آثار گرانبهای هنری داشته است. با قدرت گرفتن آل سعود،

۱. میقات، ش ۳۹ ص ۳۹، «وضعیت شیعه در مدینه».

میلیون حیوان (ذیحه) از بین می‌رفته، گلایه می‌کند و به ویژه همراهی ایرانیان در این کار را با اهل سنت، به نقد می‌کشد. به اعتقاد او، ایرانیان در سایه مذهب تشیع که باب اجتهد آن باز است، می‌توانند برای چنین معضلاتی چاره بیندیشند. (ص ۳۴، ۶۲) بنا بر آمار رسمی، در آن سال ۱۴۷/۰۰۰ ایرانی در فریضه حج شرکت داشته‌اند. (ص ۳۴)

بخش اول این سفرنامه، در مجله کاوه مونیخ، در شماره ۴۶ سال یازدهم، خرداد ۱۳۵۲ در صفحات ۲۶-۳۴ و بخش دوم آن در همان مجله، در شماره ۴۷-۴۸، سال یازدهم، مهرماه ۱۳۵۲ در صفحات ۶۰-۷۰، چاپ شده است.

◀ منابع

میقات حج (فصلنامه): تهران، حوزه نمایندگی ولی فقیه در امور حج و زیارت.
www.monzavi.net/texte/ale-bio.pdf; www.monzavi.net/ali.htm www.monzavi.net/ali.htm

ابراهیم احمدیان

حج نامه: سفرنامه منظوم حج از مؤلف ناشناخته

این اثر از سفرنامه‌های حج منظوم است و اطلاعاتی از مکه و مدینه، راه جبل (راه زییده؛

اسلامی می‌داند و معتقد است: «اگر تشکیلات عاقل و دلسوز و انسان‌دوستی بر سرکار باشد، می‌تواند بهترین استفاده تعلیماتی و تبلیغاتی، به نفع جامعه، به شرکت کنندگان در این جشنواره بزرگ بین‌المللی برساند». انتقادهای منزوی به برخی رفتارها و عقاید حج گزاران و نیز سعودی‌ها که گاه به طنز آمده‌اند، در بخش مکه بیشتر به چشم می‌خورند. منزوی بارها از مأموران سعودی برای رفتار خسونت‌آمیزان با زائران و حج گزاران گلایه و به طعن، از سرنوشت ابوطالب یزدی یاد می‌کند. (ص ۶۰-۶۲، ۳۱-۲۷)

به گزارش منزوی، شهر مکه به ۲۳ بخش تقسیم شده و میان چند دره پراکنده است و گویند بیشتر جمعیت نیم میلیونی شهر را مهاجران هندی، اندونزیایی، افغانی، ترک و تبتی تشکیل داده‌اند. نام بسیاری از معازه‌های شهر هندی یا فارسی است و نشان از خارجی بودن صاحبان آن‌ها دارد. (ص ۳۱)

معرفی نسبتاً مفصل اعمال و مناسک حج و اماکن مربوط به آن، بهانه‌ای شده است تا گاه منزوی نظرات شخصی خود را درباره برخی مناسک ارائه، و گاه انتقادهایی را نیز به رفتار حج گزاران وارد کند. (برای نمونه: ص ۲۷، ۳۰، ۳۱، ۳۴، ۶۰-۶۲) او از این‌که گوشت حلواد دو